

Waldemar Chrostowski

"Documents and Images for the Study of Paul", Neil Elliott, Mark Reasoner, Minneapolis 2011 : [recenzja]

Collectanea Theologica 82/2, 197-202

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

biblijnych i zachowanych tekstów pozabiblijnych oraz ikonografii – są postrzegani jako lud słynący z okrucieństwa i szorstki w obyciu. Jest w tym na pewno wiele prawdy, aczkolwiek to samo można powiedzieć o innych ludach starożytnego świata. Natomiast jest faktem, że ów „narodowy charakter” doczekał się utrwalenia w sztuce i to na tak wysokim poziomie artystycznym, że słusznie uznaje się go za niedościgniony. Ten aspekt sugeruje uzupełnienie naszego rozeznania i skojarzeń łączonych z Asyryjczykami: byli wprawdzie bezwzględni, co widać na scenach przedstawiających walki i polowania, ale zarazem zdolni do wytwarzania dzieł sztuki o wielkiej wartości artystycznej.

Na koniec akcent bardzo osobisty. Książkę *Asyryjskie rzeźby pałacowe* nabyłem na samym początku czerwca 2012 r. w sklepie Muzeum Brytyjskiego w trakcie zwiedzania, podczas którego towarzyszyły mi dwie, mieszkające obecnie w Londynie, absolwentki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Małgorzata Machnica i Teresa M. Skóra. Pod moim kierunkiem napisały i obroniły swoje prace magisterskie. Na wykładach i seminarium naukowym, w których uczestniczyły, często nawiązywałem do starożytnych zabytków i muzeów, poświęcając wiele uwagi temu, co zachowało się z okresu nowoasyryjskiego. Temat pracy mgr M. Machnicy stanowiła Księga Jonasza jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów, natomiast mgr T. M. Skóra pisała o wątkach mitologicznych w 3. rozdziale Księgi Habakuka. Ogromne zadowolenie i wielką satysfakcję daje to, gdy po latach można z dumą patrzeć na znakomite rezultaty studiów i stwierdzić, że nabyta wiedza stała się ważnym ogniwem godnej uznania kultury. Spacerując po salach, a później pijąc herbatę we wspaniałym atelier muzeum, mieliśmy też świadomość, że życie zatacza wymowne kręgi, które powinno się rozpoznać, cenić i zapamiętać.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Neil ELLIOTT, Mark REASONER, *Documents and Images for the Study of Paul*, Fortress Press, Minneapolis 2011, ss. XII + 418.

Przeglądając obfitą bibliografię różnorodnych publikacji poświęconych życiu, działalności i nauczaniu Apostoła Narodów, można odnieść wrażenie, że powiedziano i napisano już wszystko, co możliwe. Wydaje się, że kolejne publikacje mogą więc tylko zbierać, powtarzać, porządkować lub oceniać to, czym dysponujemy, bo na zupełnie nowe ujęcia i osiągnięcia nie ma zapewne miejsca. Tymczasem Neil Elliott, redaktor renomowanego wydawnictwa Fortress Press i wykładowca Nowego Testamentu w amerykańskim United Theological

Seminary, oraz Mark Reasoner, profesor teologii w Marian University w Minneapolis, udowodnili, że jest inaczej. Ich wspólnym dziełem jest książka, którą należy uznać za znaczące wydarzenie wydawnicze, ponieważ w widoczny sposób poszerza i pogłębia horyzonty wiedzy dotyczącej św. Pawła oraz świata, w którym on żył. Obaj autorzy mają w dorobku wcześniejsze publikacje na temat Apostoła Narodów, przede wszystkim dotyczące okoliczności powstania i wykładnię Listu do Rzymian.

Pierwszymi i najważniejszymi dokumentami, które pozwalają poznać Pawła oraz jego mentalność, myślenie i nauczanie, są pisma zachowane w kanonie Nowego Testamentu. Jednak narodziny i zintensyfikowanie badań historyczno-krytycznych otworzyło też uczonych na wykorzystywanie licznych i zróżnicowanych dokumentów pozabiblijnych, z których wylania się pełniejszy obraz starożytnego świata żydowskiego i grecko-rzymskiego na przełomie ery przedchrześcijańskiej i chrześcijańskiej. Pomysł, który urzeczywistnili N. Elliott i M. Reasoner, miał precedens w opublikowanej w 1994 r. książce *Documents for the Study of the Gospels*, której autorami są David R. Cartlidge i David L. Dungan. Zbiera ona i wyszczególnia rozmaite materiały pozabiblijne, które umożliwiają bardziej wszechstronne odczytywanie oraz zrozumienie życia Jezusa i Jego nauczania zawartego w Ewangeliach. Nic zatem dziwnego, że analogicznej kwereńdy doczekał się również Paweł oraz jego działalność i dorobek pisarski. Jest to tym bardziej uzasadnione, że przecież „Paweł” to pierwsze słowo, które otwiera chronologicznie najwcześniejsze pismo Nowego Testamentu, czyli Pierwszy List do Tesaloniczan.

Skoro już autor Drugiego Listu Piotra wyraził pogląd, że w listach napisanych przez Pawła są „trudne do zrozumienia pewne sprawy, które ludzie niedouczeni i mało utwierdzeni opacznie tłumaczą” (2P 3,16), należy się spodziewać, że po prawie dwóch tysiącach lat sytuacja w tej dziedzinie wcale nie jest wcale lepsza, gdyż do dawnych przeinaczeń i nieporozumień interpretacyjnych doszły późniejsze i zupełnie nowe, wynikające z radykalnie odmiennych uwarunkowań historycznych, kulturowych, religijnych, społecznych i ekonomicznych czytelników i komentatorów Nowego Testamentu. Na Pawła, jego działalność i nauczanie powinniśmy patrzeć nie tylko z własnej perspektywy, lecz również – na ile to możliwe – z perspektywy starożytnego świata, który stanowił bezpośredni kontekst jego życia. Mimo że ów postulat jest oczywisty, trzeba jednak wystrzegać się zwodniczej paralelomanii. W ostatnich dekadach dochodziła ona wielokrotnie do głosu na wielu polach badań biblijnych, jako tzw. panhellenizm, panugarytyzm czy panqumranizm. W takich przypadkach „egzegeza” ksiąg biblijnych często przeobrażała się w „eizegezę” narzucającą im intencje i treści, których w nich wcale nie ma. Obaj autorzy są świadomi tych zagrożeń i pokus,

co dobitnie widać w treści książki. Nie ma w niej nadmiernej egzaltacji motywami i wątkami uznanymi za paralelne, jest za to żmudna próba rekonstruowania rozmaitych szczegółów, które mogą być przydatne do lepszej interpretacji Pawłowego piśmiennictwa.

Po *Przedmowie*, przedstawiającej najważniejsze zasady docierania do kulturowego i religijnego środowiska Pawła (s. 1-10), następuje sześć rozdziałów porządkujących obfity materiał pozabiblijny według kryteriów określonych przez biografię i dokonania Apostoła Narodów. Rozdział pierwszy (s. 11-62) dotyczy samoprezentacji Pawła, najpierw jako „sługi [bądź niewolnika] Jezusa Chrystusa”, powołanego, by być Jego apostołem – co jest mocno zakorzenione zwłaszcza w starotestamentowej tradycji prorockiej – a następnie jako filozofa, którego obowiązkiem było też praktykowanie cnót, które cenił i elokwencja, a także jako człowieka znającego pracę fizyczną i doświadczającego „słabości”, wreszcie jako gorliwego wyznawcy „posłusznego wierze”. Osobne miejsce zajmują paralele i odpowiedniki autobiograficznych wyznań i stwierdzeń zawartych w jego listach oraz w *Dziejach Apostolskich*, rozpoznane głównie w piśmiennictwie żydowskim, w tym także o charakterze apokryficznym, zakończone przytoczeniem starożytnych źródeł, które mają związek z okolicznościami męczeńskiej śmierci w Rzymie.

Rozdział drugi (s. 63-118) ma na względzie Pawłową „Ewangelię”, jak on sam nazywał orędzie, które głosił, i listy. Otrzymujemy odpowiedniki tekstów pokazujących Pawła jako autora pism, które wyszły spod jego pióra albo są mu przypisywane, ukazuje się cele obfitego piśmiennictwa, sens zachęt, jakie się w nim znajdują, też mających liczne paralele pozabiblijne, a także różne rodzaje listów, a potem główne zasady Ewangelii głoszonej przez Pawła, opartej na wierze biblijnego Izraela, lecz i jednocześnie nowej, co wynika z radykalnej nowości osoby i posłannictwa Jezusa Chrystusa, a także oblicza osobistej pobożności Pawła oraz sedno „słowa Krzyża” i „obecnego złego wieku”.

Treścią rozdziału trzeciego jest „Ewangelia Augusta” (s. 119-174). Za tym zaskakującym tytułem kryje się wyłożenie reguł i zasad, które pod zwycięstwem Oktawiana nad Markiem Aureliuszem w bitwie pod Akcjum (31 r. przed Chr.) dominowały w świecie, w którym Paweł żył i działał. To niekonwencjonalne, lecz w pełni uprawnione określenie sugeruje, że dochodziło wtedy do wyrazistej konfrontacji między dwoma z gruntu odmiennymi modelami światopoglądowymi, religijnymi, moralnymi i obyczajowymi, których spokojna koegzystencja była raczej niemożliwa. Słuchacze Pawła i adresaci jego pism stawali wobec konieczności dokonania wyboru. Autorzy książki, posiłkując się odpowiednimi cytatami, przybliżają „Ewangelię” Wergiliusza, osiągnięcia „boskiego” Augusta, okoliczności schyłku panowania cesarza Klaudiusza i dojścia do

władzy „krwawego” Nerona, a wreszcie przykłady nieładu i bezprawia, towarzyszącego brutalnym podbojom, przemocy i wszechobecnej propagandzie stojącej na usługach rządzących.

Lud Pawła: Izrael – brzmi tytuł rozdziału czwartego (s. 175-246). Apostoł często i wszędzie eksponował swoją przynależność do Izraela jako ludu Bożego wybrania. Czynił to zarówno w konfrontacji z poganami, jak i ze swoimi pobratymcami „według ciała”. Dochodzimy więc do sedna działalności, nauczania i losów Apostoła Narodów, który, wywodząc się z Izraela i do niego należąc, kierował się do rodaków, których sytuacja i losy zawsze były mu bardzo drogie, a także do pogan, pozyskując wielu z nich dla wiary w Chrystusa. Problem jest trudny i złożony, co autorzy książki podkreślają, wyliczając najpierw nasuwające się pytania, po czym przedstawiają: zjawisko diaspory żydowskiej, w której dużą rolę odgrywały synagogi, istniejące już w okresie Drugiej Świątyni, diaspory, której istnienie okazało się kluczowe dla dynamicznej ekspansji Ewangelii, następnie żydowski nacisk na konieczność odrzucenia idolatrii, a także rozmaite napięcia między Rzymem a wspólnotami żydowskimi, przechodzące czasami w prześladowania czy restrykcje, oraz żydowskie nastawienie wobec rządów Rzymian, a wreszcie rozwiązanie proponowane przez apostoła względem religii swoich żydowskich przodków.

Tematem rozdziału piątego (s. 247-300) są wspólnoty założone przez Pawła, które otrzymały nazwę „Kościołów”. Apostoł kieruje do nich swoje listy, nazywając adresatów „świętymi” bądź „uświęconymi”. Z tego względu autorzy książki przedstawiają starożytne świadectwa koncepcji świętości i nieczystości rytualnej, nieczystości wynikającej z koegzystencji Izraela wśród obcych ludów i narodów, zagrożenia dla czystości etycznej i moralnej wyznawców jedyne- go Boga, a w kontraście do nich zasady troski Rzymian o właściwy porządek społeczny oraz rozpoznanie najważniejszych wyzwań, którym musiały sprostać wspólnoty pierwszych wyznawców Chrystusa.

Ostatni, szósty rozdział książki (s. 301-358), przedstawia wieloaspektowy kontekst duchowej i literackiej spuścizny Pawła. Chodzi o ukazanie go jako autora listów (i nie tylko listów!), jako ascety, wędrownego nauczyciela, cudotwórcy i wizjonera, a wreszcie jako męczennika, którego godłem stał się miecz, a także o jego wkład jako znakomitego filozofa i teologa.

Książkę zamyka wykaz skrótów (s. 359-361), przypisy do poszczególnych rozdziałów (s. 363-382), wykaz tłumaczy dzieł starożytnych na język angielski (s. 383-397), spis ilustracji (s. 399) oraz trzy indeksy: przedmiotowy (s. 401-404) autorów współczesnych (s. 405-408), pism biblijnych i apokryficznych (s. 409-413) i pozostałej literatury starożytnej (s. 415-418). Samo wyliczenie

tych działów potwierdza, że książka została pieczołowicie przygotowana do druku i starannie wydana.

Trzeba podkreślić, że autorzy książki nie ograniczyli się do wyszukiwania paraleli pozabiblijnych, lecz sięgnęli również po Biblię, zwłaszcza po księgę traktowane jako deuterokanoniczne. Tak ukazuje się i potwierdza wiodąca rola Septuaginty jako Biblii Greckiej, która była Biblią Pawła i pozostałych autorów Nowego Testamentu, a także Biblią Kościoła apostołskiego. Otrzymujemy kolejne potwierdzenie, że właśnie Biblia Grecka, ceniona w Kościołach prawosławnych, powinna zostać należycie dowartościowana również w Kościele katolickim i we wspólnotach protestanckich. Tymczasem nacisk na Biblię Hebrajską zbyt często oznacza dezawuowanie i przemilczanie Biblii Greckiej, a tym samym wypaczanie okoliczności narodzin chrześcijaństwa oraz rozejścia się dróg Kościoła i Synagogi.

O niezwyklej wartości tej książki stanowi jeszcze jeden czynnik. Po każdym rozdziale, co dość często się praktykuje, zamieszczono wskazówki bibliograficzne. Dzięki nim czytelnicy mogą poszerzyć i uzupełnić nabytą wiedzę, co ma duży walor akademicki. Natomiast czymś sporadycznie spotykanym i nowatorskim jest umieszczenie pod koniec każdego rozdziału *Pytań do refleksji*. Nawiazują one wyraźnie do omówionego materiału, a jednocześnie skłaniają do samodzielnego myślenia i poszukiwania własnych odpowiedzi. Dzięki temu każdy czytelnik może się poczuć jak prawdziwy badacz trudnych tematów, który nie musi polegać na rozstrzygnięciach „autorytetów”, lecz może i powinien znaleźć własną drogę rozwiązywania napotykanych trudności i wątpliwości. Nadaje to książce wielkie walory dydaktyczne, czyniąc z niej wręcz podręcznik do cierpliwego i nader obiecującego poznawania Pawła i jego świata. Wielką pomocą poglądową służą zamieszczone w książce reprodukcje. Ponad sto czarno-białych fotografii, starannie dobranych i wyselekcjonowanych, a także mapy i wykresy, dają lepsze pojęcie o tym, czego ta książka dotyczy. Nie tylko ilustrują świat, który istniał przed dwoma tysiącami lat, lecz poszerzają wiedzę nabywaną dzięki lekturze zachowanych tekstów. Kultura słowa i kultura wizualna idą w parze, nawzajem siebie potrzebują i wzajemnie się uzupełniają.

Nie ma żadnej przesady w słowach zamieszczonych na tylnej okładce książki, że zawiera ona teksty i wizerunki, które świat Pawła wyprowadzają na światło dzienne. Rzeczywiście, otrzymujemy teksty i reprodukcje ilustrujące rozmaite praktyki i wierzenia żydowskie oraz grecko-rzymskie, a także świadectwa ówczesnej ideologii, polityki i kultury, które z rozmaitych stron naświetlają życie i twórczość Apostoła Narodów. Jego dziedzictwo, podjęte w pierwszych wspólnotach chrześcijańskich, stanowi niezbywalny i trwały fundament wiary, moralności i pobożności Kościoła. Materiał zebrany i uporządkowany w tej książce

umożliwia i wyznacza nowe kierunki studiów, głównie o charakterze komparatystycznym, które z jednej strony pozwolą lepiej zobaczyć uwarunkowania, które wywarły wpływ na piśmiennictwo Pawłowe, a z drugiej uchwycić to, co dla niego było i pozostaje specyficzne, wypływające z bezkompromisowej wierności Chrystusowi i Jego Ewangelii.

Na koniec postulat. Omawiana książka powinna jak najszybciej doczekać się przekładu i wydania w języku polskim. Mimo że piśmiennictwo dotyczące Apostoła Narodów jest bogate, w czym ogromną rolę odegrało przeżywanie Roku Św. Pawła, wyraźnie brakuje polskiej edycji źródeł, która pozwoliłaby na odważniejsze przecieranie nowych szlaków badawczych. Dokonanie przekładu tej książki to wyzwanie stające przede wszystkim przed badaczami i komentatorami biografii i pism św. Pawła. Miejmy nadzieję, że ta luka rychło się wypełni.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Krzysztof PILARCZYK, Andrzej MROZEK (red.), *Jezus i chrześcijaństwo w źródłach rabinicznych. Perspektywa historyczna, społeczna, religijna i dialogowa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznauka, Kraków 2012.

Książka stanowi monografię poświęconą różnym aspektom percepcji chrześcijaństwa i jego Założyciela z perspektywy judaizmu, od pierwotnego kontekstu historycznego narodzin chrześcijaństwa aż po czasy współczesne. Praca składa się z piętnastu artykułów pióra wybitnych znawców tradycji chrześcijańskiej i żydowskiej, jak i doktorantów zapowiadających się na solidnych i zdolnych pracowników naukowych. Artykuły zostały poprzedzone *Wstępem* i opatrzone *Posłowiem* autorstwa K. P i l a r c z y k a oraz zgrupowane tematycznie w pięć rozdziałów (*Talmud o Jezusie, Maryi i chrześcijanach* – M. Wróbel, E. Lipiński; *Bliski kontekst przekazu talmudycznego* – M. Rosik, M. Baraniak, A. Mrozek, P. Piwowarczyk, J. Ciecieląg; *Jezus i chrześcijaństwo w przekazie religijnym judaizmu* – J. Iluk, P. Majdanik; *Zainteresowanie chrześcijaństwa Talmudem i sankcje wobec niego* – K. Pilarczyk, Ł. Stypuła, R. Dublański; *Przekaz Talmudu o Jezusie i chrześcijanach we współczesności* – G. Kouts, W. Chrostowski, W. Kosior). Każdy artykuł poprzedza streszczenie w języku angielskim. Po *Posłowiu* zamieszczono skrócone biografie autorów artykułów.

Artykuł ks. Mirosława Stanisława W r ó b l a, profesora nadzwyczajnego w Instytucie Nauk Biblijnych KUL i kierownika Katedry Literatury